

УДК 821.161.1(477).09(092)»18»:82.09(477)»19»

DOI 10.31654/2520-6966-2024-24F-110-68-85

Баган О. Р.

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури і теорії літератури Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
orcid.org/0000-0002-8414-0670
bahan.o59@gmail.com

Сенс Гоголя: етнопсихологічні та культурологічні тлумачення Євгена Маланюка

У статті вивчаються теоретичні роздуми в сфері етнопсихології та культурології Євгена Маланюка (1897–1968), в яких центральним об'єктом дослідження був феномен Миколи Гоголя як письменника і психотипу. Доводиться, що цей автор насамперед виражає свідомість українського малоросійства. Ментальні ознаки цього явища – це втрата традиційного, героїчного світовідчуття, настрої хитливості, пристосуванства, ілюзійності. Проаналізовано ключові естетико-культурологічні поняття Є. Маланюка: «орхідейність», «гоголівство», «хлестаковщина», «шельменківщина», «енківщина». Пояснено, що ментально-естетичні джерела малоросійства були закорінені в добу Бароко і поетика творів М. Гоголя виходила з цієї традиції. Малоросійство відмовилося від української мови як літературної і творило російською, намагаючись «вмонтуватися» в офіційну ідеологію російського імперіалізму. Так виник тип суспільної і культурної «хлестаковщини»: вічного здавання, маніпулювання, ілюзійності. М. Гоголь не тільки описав цей тип, а й сам виражає його ментальні ознаки. Саме він створив міф Петербурга як «нового Вавилону», проклятого міста, яке символізувало всю штучність, неорганічність і тьмяну химерність Російської імперії. Це був страх малороса-містика перед величчю і силою мегадержави. Геніальний українець висміяв маєстат імперії несвідомо, це була мимовільна реакція на брутальний тиск Росії щодо України, імпульс самозахисту. Під впливом М. Гоголя розвинулися визначальні тенденції російської літератури: інтелігентське нидіння, схильність до описів психопатологічних станів, містичний песимізм («чортівство»). Стилістика М. Гоголя стала натхненням для майбутніх російських модерністів та авангардистів, а через них вплинула на всю європейську літературу ХХ ст. Його шедевральні твори – «Шинеля», «Портрет», «Записки божевільного» – це передбачення проблематики та стилістики експресіонізму, всього психопатологічного комплексу кафкіанства в світовій культурі. Сенс Миколи Гоголя полягає в тому, що він погасив «аполлонійську» естетику А. Пушкіна в російській літературі й мимовільно наповнив її розкладовими тенденціями й патологічними настроями в душі пізнішої достоевщини – аж до етики лівих революціонерів-різничинців, які витворили основи для цинізму й садизму большевицької епохи.

Ключові слова: малоросійство, гоголівство, хлестаковщина, психопатологія, російська література, достоевщина, есеїстика, націоналізм.

Постанова проблеми. Про феномен Миколи Гоголя написано сотні глибоких розмислів і досліджень багатьох українських і неукраїнських літературознавців, філософів, культурологів, які тлумачать складний світ душі письменника і представляють його як глибокого мислителя. Існує величезна наукова література про духовні та естетичні шукання Гоголя. Чи не центральною проблемою в цих дослідженнях є, за виловом Юрія Барабаша, проблема «Наш» чи «Не наш»?» [8], в тому розумінні, чи письменник був духовим українцем чи росіянином? Однією з найвартісніших студій в цій темі є ґрунтовна монографія американської літературознавці Едити Бояновської «Микола Гоголь: між українським і російським націоналізмом» [11], в якій авторка доводить, чи не вперше в закордонній гуманітаристиці, що М. Гоголь постійно змагався між двома націоналізмами – українським і російським – і це змагання, врешті-решт, привело його до душевної драми, до призупинення творчості, оскільки письменник усвідомив, що його вперта поза російського патріота є фальшивою і руйнівною. До глибоких проникнень у психосферу М. Гоголя можна зарахувати й повість Юрія Косача «Сеньор Ніколо», думки якого в багатьох аспектах співпадають із Маланюковими [13].

Тож майже всі науковці, вивчаючи тему ментальних основ М. Гоголя, передусім звертають увагу на його етнічні перверзії, на проблему борсання між рідним і чужим, між українською народністю і Російською імперією. Натомість український поет і мислитель Євген Маланюк (1897–1968) чи не першим подивився на Гоголя і його творчість як на унікальний вияв саме *малоросійського духу*, який не дав письменникові стати ні національно органічним українським літератором, ні російським. Власне, Гоголь ніби завис поміж цими двома, насправді глибинно антиномічними, етнічними субстанціями й породив особливу естетичну інтенцію химерності в літературі, яка триває дотепер і яку й варто пізнати як щось дивовижно складне й цікаве.

Аналіз досліджень. Проблему гоголівської специфіки художнього мислення, складності світогляду і їх тлумачень вивчали доволі широко й часто. Як класичні студії в українській науці назвемо проникливі праці Дмитра Чижевського [26], Юрія Луцького [15], [16], Григорія Грабовича [12], Юрія Барабаша [4], [6], [7], [9], [10]. Вони підводять до тієї проблематики, яка вивчається у цій статті.

Вужчу тему – М.Гоголь в інтерпретаціях Є. Маланюка – досліджували Ю.Барабаш [5], Євген Нахлік [24], Оксана Нахлік [25] та Олег Баган [2].

Метою й предметом дослідження цієї статті є аналіз поглядів Євгена Маланюка на феномен Миколи Гоголя як письменника й виразника ментального комплексу малоросійства, пояснення його інтерпретацій щодо джерел творчості та естетичних і культурологічних наслідків цієї творчості для російської літератури і світової культури загалом.

Виклад основного матеріалу. Творчість Євгена Маланюка – поетична й есеїстична – належить до вершин української літератури й філософської думки. Феномен М. Гоголя цікавив його майже упродовж усього життя. Як відомо, письменник належав до емігрантського середовища (вийхав з України у 1920 р.), до кола авторів знаменитого «Літературно-наукового вісника» (від 1924 р.) і виражав ідеологічні погляди українського вольового націоналізму. Після 1926 р. Є. Маланюк вважався одним із ідейних та літературних лідерів молодого націоналістичного руху: у 1925 р. вийшла його поетична збірка «Стилет і стилос», яка відкрила нову стильову епоху в розвитку української лірики на естетичних засадах *вольового/динамічного неоромантизму* [1]; у 1927 р. він увійшов до редколегії журналу «Державна нація», який видавала Легія українських націоналістів у Празі, почав регулярно друкуватися як есеїст у молодіжному націоналістичному журналі «Студентський вісник» (1925–1931 рр., Прага), увиразнюючи його ідеологічну лінію [3]; від середини 1920-х рр. Є. Маланюк утвердився як провідний автор на сторінках «Літературно-наукового вісника», тоді центрального українського журналу для Західної України й еміграції.

Однією з головних тем Маланюкової есеїстики стала тема малоросійства, в якій він на сьогодні виступає незаперечним класиком. Зрозуміло, що в її епіцентрі виявився Микола Гоголь як винятковий і водночас суперечливий таланти. На відміну від двох інших вісниківівських націоналістичних авторів – Дмитра Донцова та Юрія Липи – Є. Маланюк ставився до феномену Гоголя з набагато вищою увагою і намагався осмислити його сенс як автора епохального в різних значеннях.

Д. Донцов загалом мало уваги приділяв Гоголеві, оскільки його передусім цікавили теми національної героїки. Водночас він часто наводив приклад Гоголя як розчакнутого між різними ідентичностями, але дуже талановитого автора. Докладніше див. про це у студії

Ю. Барабаша [5]. Ю. Липа ж занадто однозначно дивився на Гоголя як на відступника, цілковитого зрадника нації. Промовистою є назва його есе про Гоголя із збірки «Бій за українську літературу»: «Батько дефетистів», тобто «батько пораженців» [14]. Головна теза Ю. Липи: Гоголь геть усе в Україні спровокував, висміяв її колишню національну героїку, створив карикатуру на її сучасності. Його есе – це, по суті, цілковите заперечення Гоголя і його традиції в українській культурі. Хоча при цьому Ю. Липа висловлював низку глибоких думок про специфіку його творчості і реакцію на неї російських культурників того часу.

Є. Маланюк, навпаки, уважно придивлявся до особистості та специфіки творчості М.Гоголя, вважав його чи не найталановитішим письменником російської та й світової літератури і водночас виразником великої, хоч і негативної та розкладової, тенденції культурного і ментального малоросійства. Він тлумачив малоросійство не лише як елементарне зрадництво національне, як це ми переважно розуміємо сьогодні, а трактував його як певну *ментальну перверзію*, як патологічну форму самозахисту й саморозвитку великої суспільної верстви, яка втратила державницькі інстинкти, дух героїки, національну гідність. Тому така верства вдавалася до різних видів соціальної, культурної і моральної мімікрії, щоб приховати й підмінити чимось свою громадянську калічність, культурну вторинність, постійну моральну зрадливість. Вона відмовлялася чути у власному народі інстинкт до творення, до зростання і надіялася в усьому тільки на підтримку ззовні, від якоїсь чужої сили. На рівні культури ця верства малоросів творила чудернацькі проекти й теорії, переважно химерного змісту, щоб декоративно прикрасити свою національну неорганічність.

У сфері художньої літератури малоросійство виробило цілу традицію, яка має свої початки в творах Феодана Прокоповича й Стефана Яворського, двох яскравих і багатогранних авторів, як ідеологічно перейшли служити чужій державній ідеї і культурі (початок XVIIIст.). Наприкінці XVIIIст., коли була ліквідована яко еліта козацька верства, а її нащадки цілковито зрусифіковані, малоросійство активніше включилося у творення нової літератури російською мовою (Прокопович і Яворський користувалися ще умовною церковнослов'янською мовою). Так розвинулася творчість Василя Наріжного (1780–1825), Олексія Погорельського (Перовського) (1787–1836), Ореста Сомова (1793–1833), Івана Кульжинського (1803–1884). До цієї традиції можна зарахувати й творчість Григорія Квітки-Основ'яненка та Євгена Гребінки як найзначніших авторів та ще кілька імен

менше відомих письменників, які були включені в російський літературний процес. Ці два автори поступово ніби «виламалися» з цієї малоросійської традиції під впливом історичних і культурних процесів, які на 1830-і роки явили субстанцію української нації, і частково перейшли у своїй творчості на українську мову та засвоїли окремі ідеологеми нового українського націєтворення.

Зрозуміло, що творчість Миколи Гоголя перебувала в епіцентрі цієї традиції. Притім, мова не завжди була маркером малоросійства. Головний маркер – *свідомість*. Наприклад, російською мовою користувалися від 1830-х років Михайло Максимович, Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш і Тарас Шевченко (у прозі), але при цьому вони стали фундаторами нової української національної культури. Натомість малоросійство пробувало витворити певний синтез російської та української культур і свідомостей, з мінімальним увиразненням останніх. Воно хотіло бути присутнім в російській імперській культурі, але зі своїми химерно-декоративними становою автономією та культурною екзотикою. Зрозуміло, що лише питанням часу було існування малоросійства як проєкту – воно неодмінно мало розчинитися в російському морі.

Вартує зауважити, що в есеїстиці Є. Маланюка, яка розвивалася в його творчості від 1921-го до 1968-го років (майже пів століття), цікаві й глибокі спостереження до теми малоросійства, оригінальні історіософські висновки, етнопсихологічні судження та культурологічні концепції зустрічаються в творах дуже різного змісту: від літературно-критичних до мемуарних. Загалом цей автор мав цілісний світогляд і вмів вибудовувати завершену картину трактування найскладніших культурних та історичних явищ, часто на цілком мізерному матеріалі, що іноді вельми дивує в його творчій манері.

Так, у статті «Українська література в світлі сучасности» (ЛНВ, 1932, Кн. 7) Є. Маланюк несподівано й дуже проникливо робить кілька історіософських узагальнень про сенс українського минулого й про ментально-духові основи української культури. Зокрема він дає ось таке пояснення джерел українського малоросійства: «Мало маємо відомостей з цієї темної доби XIII–XIV ст., але чи не в тій, власне, добі, серед її постатей, належить шукати прототипів пізнішого нашого «двоєдушшя», заздрісного «лукавства», роздвоєности характеру, словом, «гоголівства», коли то київські русичі, як римляни по упадку, пішли служити достойниками й урядовцями до литовської Барбарії, до тієї «Литви», що нею київські князі колись орали землю» [23, с. 628].

У цій тезі може здивувати термін «гоголівство». Насправді це одне з ключових понять у Маланюковій системі мислення. Феномен Гоголя розглядався ним як цілий комплекс ментальних, психічних, творчих, культурних інтенцій, які нуртували в хаотичній українській стихії від доби пізнього Середньовіччя. Цей комплекс Є. Маланюк докладно проаналізував в кількох есе: «Гоголь – Гоґоль», «Кінець російської літератури», «Творчість і національність», «Петербург як літературно-історична тема», «Наступ мікробів», фрагменті «Гоголь», «Про малоросійство» та ін. Український письменник Микола Гоголь – це трагічно-сумний символ українського затухання й метушливого мімікрування в історії. У його творчості знайшли своє вираження задані негативні й хворобливі комплекси етнічної роздвоєності, хаосу бездержавності, вічного пристосуванства, загравання й холуйства перед сильною чужою владою, які вирували в українській душі впродовж століть. Малоросійство – це безнастанне вдавання, неодмінна *гра в когось*, така собі хлестаковщина в засаді. Надто травмована після втрати національної еліти в помонгольську добу, українська маса у великій своїй частині відчула стан власної *розубленості, осиротіння, беззахисності*. Татарські жорстокі шарпання країни, загальна незахищеність українського етнічного простору через слабку владу Литви, відчуття зім'ятості перед безжальними величчима наступом польського переможного католицизму – це все були важкі й глибокі травми, які глибоко вразили українську душу й тривали віками. Тому український малорос, який виходить на кін історії як завершений тип десь наприкінці XVI ст., має одну тверду засаду: *систематично вдаватися до хитроців*, аби вислужитися, виграти гру в диявола (в чужої й ворожої сильної влади), знайти собі підтримку назовні.

Тривале перебування в стані національної руїни виховало в масі українців відчуття *непевності, незакоріненості, безтрадиційності* власного буття. Українців можна вважати мінусовою антиномією до, наприклад, англійців, світовідчуття яких є максимально заглиблене у власні традиції. Тому в Україні так буйно розцвітає ментальність *перекотиполя*, або, як її ще образно називає Є. Маланюк, ментальність *орхідейності*, хворобливого буйноцвіття.

В есе «Малоросійство» (1959) він так підсумовує цю тему: «Плями майбутнього малоросійства помітні вже в нашій Середньовіччю («люди татарські»), яскравіють в добах Литовській і Козацькій. За гетьманування Виговського і в наступній добі Руїни малоросійство українське стає вже чинником політичним і виходить на арену історії.

Переяслав р. 1654 той чинник якби злегалізував і він, бувши спочатку чисто чуттєвою і психологічною вадою, об'єктивно дає пізніш очевидний параліч національно-державної волі, а далі – агентуру й п'яту колону Москви. Брюховецький – з одного боку, Тетеря – з другого: ось два обличчя за Руїни... Кочубеївщина – то був плід довгих десятиліть» [20, с. 233].

Отже, психічними ознаками великої частини українства XVI ст. стали *хитливість, м'якість, засаднича компромісність*, які виходили з тієї почуттєвості загальної непевності, в якій перебувала вся нація. Коли у самому кінці XVI ст. виникає стала тенденція серед церковної еліти шукати собі підмоги в Москві, то це теж був вияв малоросійства (позиція Герасима Смотрицького, Івана Вишенського, Йова Борецького, Ісайї Копинського, Єлисея Плетенецького, Захарії Копистенського та ін.). Прагнучи оборонити свою Церкву перед наступом католицизму й Унії, ці діячі передусім відмовилися від головного принципу будування нації: *опертя на власні сили*. Їхні ідейно-політичні пошуки містили й другу складову малоросійського комплексу – *ілюзійність, постійне витання в маревах видуманого*. Як ідеологи, вони моделювали собі якийсь уявно-химерний світ «Нової Візантії», великого православного царства, яке мало, нарешті, захистити всіх православних і об'єднати в одну щасливу родину. Від самого початку в засаді їхньої діяльності було *пораженство* (як визначав головний психологічний принцип малоросійства Є. Маланюк), тобто невіра у власну націю, у самостійне її визволення. Всі уповання православних ідеологів були на якусь зовнішню потугу (передусім Москву). Тож програма наступного, вже відкритого й однозначного московіфільства, яка протривала крізь всю бурхливу козацьку добу XVII ст., була запущена. Переяслав, відтак, став закономірністю, за Є. Маланюком, а не прикрим геополітичним випадком-помилкою, як це потім, у XX ст., намагалися обґрунтувати багато українських істориків. Подальший масовий перехід на добровільну службу Москві та її ідеї великодержавності тисяч і тисяч українських православних інтелектуалів, культурників, богословів, митців різного ґатунку, політиків та державників, типу Олексія Безбородька, потверджував цю закономірність. Такі яскраві діячі, як Стефан Яворський і Феофан Прокопович, були вже за своєю сутністю *завершеними малоросами*, які отримали в своє розпорядження безмежний ресурс державного управління та впливів в умовах нової імперії Петра I. Таким чином, створення велетенського простору *візантійсько-ординської й православної уніфікації*, про який і не мріяли перші руські ідеологи малоросійства, стало dokonаним

фактом. Малороси ніби побачили насправді реалізацію своїх багатолітніх візій про «*величний світ торжества православ'я*». «В Гоголю ж, – пише Маланюк, – жила «малоросійська іділія», міт Росії-царства, понаднаціональної імперії необмежених обривів і необмежених можливостей...» [18, с.199].

Однак, за концепцією глибокого аналізу Є. Маланюка, малоросійство на цій цілковитій національній зраді не зупиняє свого розвитку. Воно запускає в нову імперську суспільність і культуру другу властивість своєї природи – *орхідейність*, або *гоголієство*. Малоросійський суспільний тип не здатен творити щось органічне, сильне, державницьке, маєстатичне. Можна сказати, що йому цілком чужий аполлонійський стиль культури: піднесеність, ясність, гармонійність, мармуровість. Він невідворотно тяжіє до *химерності*, *тьмяності*, *хворобливості*. Тому, проминувши період *кочубеївщини*, тобто зрадництва й прислужництва в засаді, малоросійські типи, цілком асимілювавшись в імперську культуру, починають розкладати її із середини. Внутрішня ментальна патологія нікуди не щезає, вона тільки набуває нових форм, залежно від таланту малороса й ситуації, в якій він діє: або *хлестаковщини*, або *гоголієства*. А коли в умовах імперії все-таки настає національне відродження, то малоросійство рядиться в шати *шельменківщини*, а потім – *енківщини* (цей термін вигадав Микола Хвильовий, але концептуально застосував Є. Маланюк у своїй етнопсихологічній теорії). Тобто навіть в умовах відносної свободи, як це було в часи ХІХ ст. чи в умовах СРСР, малоросійство не здатне творити повноцінну національну культуру, воно вигадує різні теорії декоративного змісту, щоб підмінити цю культуру: спочатку *етнографізм-побутовізм* (шельменківщина) в період Г. Квітки-Основ'яненка, який занурює нашу культуру в шароварщину й поверхове народництво, а потім – в добу М. Хвильового – *масовізм* (енківщина – названа так М. Хвильовим за типом закінчень у прізвищах провідних теоретиків цього примітивізму: Г. Яковенка, і С. Пилипенка), який загрожує перетворити національну культуру агітпроп і кононізувати вультарність.

Культурний «комплекс Гоголя» Є. Маланюк виводить із естетики бароко. Цей стиль ідеально припав до ментальної особливості України, і тому він так поширився в її культурі ХVІІ ст. Його світовідчуття народжувалося із самого географічного ландшафту України – рівнинного степу. В есе «В річницю Чупринки» Є. Маланюк так передає його настрої і ритм: «Безвладний, розхристаний, двомірний, в рівень з несито просторими степовими обривами, в такт із широкими помахами

важких степових вітрів – він фатальний цей спеціалізовано український *барок*, стиль непевности, тривоги, татарських погонь і рвучких заграв нічних пожарів. І цей стиль Дикого Поля, землі, що століття корчиться в лютих породільних муках навал, воєн, повстань, рабства, дошкульних канчуків і традиційної євразійської обабічності («шатости») – він сам у собі несе каліцтво, несущільність, руйнінність, він сам в собі як стиль стоїть на гострій грані заперечення *всілякого* стилю» [17, с. 972].

Саме М. Гоголь реактуалізував в естетиці ХІХ ст. барокову містичність, віру в чортів, химерність форм і ліній, бароковий спіритуалізм, вертепну мистецьку умовність, екзистенційний песимізм та схильність до фантазування. При всьому натуралізмі-реалізмі його творчого стилю, це передусім *містичний* автор. Є. Маланюк вважав, що М. Гоголь «...загасив передовсім сонячно-аполлонійську (античного і французького походження) поезію Пушкіна та його плеяди, викривив органічний розвій молододі російської літератури і, що найгірше, отруїв її трупною отрутою своєї, російською державою замордованої душі...» [18, с. 209].

«Гоголь і ніхто інший, – писав він в іншому есе, – ввів в досі тверезий Петербург своїх українських вовкулаків, відьом і чортів, всю ту недобру, отруйну, пізніш так поглиблену Достоєвським, фантастику. Це Гоголь перепровадив ту двозначну гіперспіритуалізацію Петербургу, що пізніш, через Достоєвського і Белого, зробила з міста граніту й металу туманну фатаморгану...»

Гоголівський чорт з наївно-хитрою міною смертельно *вистмія* має стат імперії і отруїв її дух... За Гоголем в столиця густо увійшов «різничинець», для якого патос Державінської імперії і мідяний лад Пушкінських ямбів були не тільки чужі, а й дико ворожі своїм *неорганічним* аристократизмом. Від Гоголя починається в історії російської літератури той похід «юга» на «север», що привів в наші добі до фатальної, остаточної «одесізації» Петербургу...

Від Гоголівських бурсаків належить виводити тип російського нігіліста і Пісарєва» [21, с. 993].

Інакше кажучи, ментальна хворобливість, відчуженість від традиції, пристосуванське штукарство мусили породити щось вибухово-деструктивне, брутально-цинічне й агресивне, чим бум весь російський лівий революційний рух від середини ХІХ ст. і вінцем якого стала жахлива ера большевизму.

Є. Маланюк вважав закономірною інтелектуальною серцевиною барокової української культури й ідеологічного малоросійства Києво-

Могілянську Академію, цей епіцентр православного космополітизму, який виплотив тисячі «дядьків отечества чужого» (Т. Шевченко). Її розкладові традиції переросли в той тупий православний фанатизм, який демонстрували українські еліти від початку XVIII ст. і до кінця XIX ст., видаючи для Російської імперії тисячі й тисячі різноманітних Новицьких, Юзефовичів, Гогоцьких, які во ім'я «спасіння православних душ» вигублювали в Україні під орудою Москви всі інтелектуальні й культурні впливи західного католицизму, а разом із цим викоринювали, як «мазепинство», правдиві паростки української національної ідентичності, що визрівали на ґрунті середньоевропейських цивілізаційних інтенцій. У такий спосіб ідеологічна *малоросійщина переросла в системну українофобію*.

Страшною трагедією України від кінця XVIII ст. стає моральний занепад, навіть моральне виродження її національної еліти. Про добу Івана Котляревського, який випадково виявився «батьком» нової української літератури, Є. Маланюк каже: «На тлі сонячно-багатої країни, серед руїн бурхливого минулого занепадають в смертельний сон маєтки й хутори решток козацької й гетьманської еліти. «Енеїда» Котляревського – це останній пізній цвіт тієї української шляхетчини, яка вже сама себе пародіює і травестує» [22, с. 51]. Тож цілком природно, що творчість цього завершеного малороса породила явище *котляревщини* – примітивізацію національного літературного стилю, калічення мови, гру «в дурника», тобто постійного творення образу українця як плебея та страхопуда.

Відтак подальшою смертельною інтенцією котляревщинистало «висміювання власної історії, власного народу, його культури й мітів – при одночасній присутності сталого персонажу – безконкурентного Москаля-Чарівника – це був проклятий психологічний шлях філософського ренегатства» [22, с. 53].

І тут з'явилася постать надзвичайного Миколи Васильовича Гоголя. Цей автор не просто визначив головну тенденцію розвитку російської літератури з її претензією на визначальність для всієї поствізантійської цивілізації Східної Європи, а водночас він явив людству страшний приклад духового розкладу імперської культури як штучної й зараженої мікробами деструкції й хаосу. «У випадку Гоголя, – писав у 1935 р. Є. Маланюк, – справа значно ускладнюється тим, що письменник був потенційно геніальний і що його «експеримент» не відбувався всередині поля *спільної* цивілізації, а вимагав передовсім виходу з цього кола й переходу до цивілізації *істотно* відмінної, властиво, протилежної й ворожої. Та ворожа цивілізація вимагала, кажучи

конкретно, *моральної смерти* («умертнення цілого себе»), бо розриву з *органічною* цілістю, а одночасно – *механічно* розплистися в атмосферній неокресленості «Росії», отже, культурно-національного самогубства. Це був найжахливіший фастівський варіант «продажу душі чортові» [18, с. 204–205]. Це омертвіння душі художника М. Гоголь, за спостереженням Є. Маланюка, найповніше описав в оповіданні «Портрет», єдиному безнадійно сумному творі письменника.

Переїнявши візію великої і по-імперськи розмитой всеросійської культури, Микола Гоголь малює в своїх неймовірно вишуканих за психологічною стилістикою й екзистенціалістських за філософією повістях і оповіданнях фантастично-макабричну картину України, гротескової України (цілком не реалістичної!), де «зіпхнуті до стану напівтваринного, занурені в тупім безладді, вже поза межами історії, десь поміж кухнею і спальнею – дотлівають останні рештки козацької і гетьманської еліти...

... Гоголь ту мертву тишу, те мертве життя і той провінціяльний безрух історії – побачив і відчув» [18, с. 194, 197].

Цей фатально-гіпнотичний письменник живим прикладом своїм показав перед усім світом, у що вироджується творчість дуже талановитого митця, коли він прагне через імперську культурну модель цілком відірватися від національної традиції. «Почуття постійної зв'язаності фальшивою ролею російського патріота і письменника-праведника, постійна відсутність творчої свободи й вічна змора свідомої брехні – ось та задушлива, убійча атмосфера, в якій могли поставати відповідно скалічені й відповідно хворобливі образи. Звідціль родовід і «зайвих людей», і «принижених і ображених». Звідціль пішли і православний месіанізм, і православний нірванізм, і «справжня російськість»... і погорда до європейськихчужоземців, і зневага «гнилої» Європи, і гасла культурної автаркії, і догмат поліційної єдності... Словом, все те, що згодом буйним цвітом розквітне у Достоевського», – писав Є. Маланюк в есе «Гоголь-Гоголь» [18, с. 208].

Другим великим малоросом, що обезсмертив імперію своїми геніяльним творами і завершив розвиток російської літератури «героїчного періоду», Є. Маланюк вважав Антона Чехова. «Це був один з найбільших російських європейців, – писав він у есе «Кінець російської літератури», – що іронічним зором протявши російське життя, – гоголівським гірким сміхом посміявся вдруге і, виставивши його на загальне глузування, прокляв. Можливо навіть, разом із собою. Звідтіля особиста трагедія Чехова: він *знав і не міг*.

Він знав усю брехню, всю нісенітницю, все безглуздя існування Росії – механічної суміші племен і народів за в'язничними мурами імперії, але буди сам «общеросом» і на останній глибині своїй – тим же російським інтелігентом, він не міг голосно про це сказати» [19, с. 344–345].

Загальний висновок мислителя-націоналіста був такий: морально калічне малоросійство породило особливий тип культури й політичного мислення в Російській імперії, воно наповнило її різноманітними психологічними комплексами, атмосферою цинізму, крайнього пристосуванства, постійної хлестаковщини, тобто безсовісного вдавання; саме воно стимулювало розростання жадливого російського шовінізму, оскільки безнастанно імітувало свій показний патріотизм, виплескувало свої глибинні патологічні переживання, пов'язані з утратою рідного коріння, в поле всеросійського ідеологічного хаосу, який, своєю чергою, був породженням ненормальним становищем російських еліт, позбавлених своєї традиції, зім'ятих царизмом та татарсько-ординськими звичаями суспільства. Тому «всеросійські люди» (так можна назвати тих вдаваних патріотів, які зазвичай були немоскалі за походженням, але прагнули бути першими в нав'язуванні своїх ідей) кидалися в різноманітні крайнощі – від монархізму до комунізму, – дико перекичували засади консерватизму й соціалізму, на яких базувалися праві й ліві європейські ідеології, і витворювали на ґрунті власних аберацій свої скажені «модифікації» цих ідеологій – *чорносотенство і большевизм*. Неможливо збагнути сутності цих явищ та ідей без розуміння правдивої російської душі. Такі явища були цілком нереальні в умовах Європи. Але в Росії вони ставали національними релігіями. Це був симбіоз *жорстокого й рабського ординства із інтернаціональним малоросійством*, як його трактував Є. Маланюк.

На рівні культури цей симбіоз давав вибух особливого устремління до експериментального авангардного мистецтва, яке в Росії набуло певної сакральності на самому початку ХХ ст. і з якого народилися такі знакові й демонічно-руїницькі постаті літератури, як Влдімір Маяковський чи Велемір Хлебніков. Ця літературна доба футуризму була, за спостереженням Є. Маланюка, «менше всього російським періодом» за своїм духом [19, с. 345], але як явище вона вельми вплинула на розвій всеєвропейської літератури авангарду, в якому отруйні імпульси розкладового малоросійства виявилися якнайповніше. Особливо коли згадати «естетику» європейського кубізму чи сюрреалізму.

Висновки. Наведені думки Євгена Маланюка етнопсихологічного, націософського та культурологічного змісту дозволяють зробити такі висновки. М. Гоголь як митець слова мислився ним як феноменальний таланти, який мимовільно, інтуїтивно зумів заглянути в підсвідомі глибини людського буття і відкрити в них неймовірний простір для художніх інтерпретацій. Цей письменник виявився апогеєм українського малоросійства як суспільного і ментального явища. Його творчість сконцентрувала в собі всі негативні комплекси малоросійства, які в імперський період переможного розвитку Росії спрацювали як *розкладові*. У цьому полягав прихований сенс творчості М. Гоголя. Він мимовільно отруїв російську літературу тенденцією до психопатологізму в тематиці, тьмяними настроями песимізму (пізніше вираженими у формі *достоєвщини*), посіяв скепсис щодо величі Росії і її культури (попри зовнішню імперську пропаганду у деяких його творах), розвинув особливу стильову техніку штукарства і вдавання в літературі. Постійно перебуваючи в стані вимушеного російського оберпатріота, М. Гоголь перетворив вдавання на норму, відтак *хлестаковщина* – це alter ego цього автора. Хлестаковщина заповонила всю імперію. Вона стала нормою для пізнішої російської інтелігенції як форма морально безвідповідального життя, як стиль цинічно-руїницької поведінки, яка й привела до такої нещасливої революції 1917 року.

Маючи просто колосальні здібності як літератор, величну духовну основу, М. Гоголь натворив багато штучного у письменстві. Це все були наслідки його ментальної *орхідейності й хлестаковського штукарства*, постійного вигадування себе. Ця інтенція стала глибоким поштовхом до морально деструктивного, авангардистського художнього мислення. Це другий бік сенсу Гоголя як художника. Його життя і творчість є, за Є. Маланюком, прекрасними зразками того, як умирала душа винятково талановитої людини-малороса.

Маланюкова концепція трактування постаті й творчості Миколи Гоголя є оригінальною і глибокою, вона допомагає збагнути епохальне значення письменника як несвідомого виразника моральних і психологічних проблем, які постали на межі українського й російського світів, на зіткненні їхніх цивілізаційних і культурних «плит». Саме малоросійство, як ментальна хвороблива мутація епохи бездержавності української нації, породило химерне світобачення Миколи Гоголя. І ця химерність стала глобальним художньо-стильовим імпульсом для світової літератури. «...трагедія Гоголя, обернувшись трагедією російської літератури, остаточно сталася трагедією Росії, трагедією невдалої, культурно безпідставної й історично неоправданої імперії» [18, с. 210].

Література

1. *Баган О.* Естетика і поетика вісниківського неоромантизму: Автореферат дис...канд. філол. наук. Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2002. 20 с.
2. *Баган О.* Ментальний комплекс малоросійства в українській культурі: дискурс Євгена Маланюка. *Слово і час*. 2018. №2. С. 25–30.
3. *Баган О., Славич Н.* Розвиток ідей націоналізму на сторінках журналу «Студентський вісник» (1923–1931). *Актуальні проблеми гуманітарних наук: Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених ДДПУ ім. І.Франка: Вип. 1*. Дрогобич. 2023. С. 126–132.
4. *Барабаш Ю.* Без політики. *Барабаш Ю. Гоголь у літературні свідомості українського зарубіжжя: Нариси сприйняття та інтерпретацій*. Сімферополь, 2004. С. 28–42.
5. *Барабаш Ю.* Гоголівський трикутник (Маланюк – Донцов – Ю. Липа). *Барабаш Ю. Гоголь у літературні свідомості українського зарубіжжя: Нариси сприйняття та інтерпретацій*. Сімферополь, 2004. С. 17–27.
6. *Барабаш Ю.* «Інь» і «янь» української духовної культури (Гоголь і Шевченко). *Барабаш Ю. Не відверну лиця: Штрихи до літературної автобіографії*. К.: Темпора, 2013. С. 213–232.
7. *Барабаш Ю.* Набоков и Гоголь (Мастер и Гений). *Барабаш Ю. Не відверну лиця: Штрихи до літературної автобіографії*. К.: Темпора, 2013. С. 11–44.
8. *Барабаш Ю.* «Наш» чи «не наш»? *Барабаш Ю. Не відверну лиця: Штрихи до літературної автобіографії*. К.: Темпора, 2013. С. 265–354.
9. *Барабаш Ю.* Самотність Гоголя. *Барабаш Ю. Не відверну лиця: Штрихи до літературної автобіографії*. К.: Темпора, 2013. С. 201–212.
10. *Барабаш Ю.* Шотландсько-ірландські паралелі в імперському контексті. *Барабаш Ю. Гоголь у літературні свідомості українського зарубіжжя: Нариси сприйняття та інтерпретацій*. К.: Сімферополь, 2004. С. 86–91.
11. *Бояновська Е.* Микола Гоголь: між українським і російським націоналізмом. Київ: Темпора, 2013. 610 с.
12. *Грабович Г.* Гоголь і міф України. *Сучасність*. 1994. №6. С. 70–82.
13. *Косач Ю.* Сеньйор Ніколо: Історичні повісті та оповідання. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2018. С. 4–73.
14. *Липа Ю.* Батько дефетистів. *Липа Ю. Бій за українську літературу*. Варшава: Народний стяг, 1935. С. 76–86.
15. *Луцький Ю.* Між Гоголем і Шевченком. К.: Час, 1998. 255 с.
16. *Луцький Ю.* Страдництво Миколи Гоголя, знаного як Ніколай Г'оголь. К.: Знання України. 2002. 214 с.
17. *Маланюк Є.* В річницю Чупринки. *Літературно-науковий вістник*. 1930. Кн.11. С. 970–974.
18. *Маланюк Є.* Гоголь-Г'оголь. *Маланюк Е. Книга спостережень*. Торонто: Гомін України, 1962. Т. 1. С. 191–210.
19. *Маланюк Є.* Кінець російської літератури. *Маланюк Е. Книга спостережень*. Торонто: Гомін України, 1962. Т. 1. С. 343–365.

20. Маланюк Є. Малоросійство. Маланюк Є. Книга спостережень. Торонто: Гомін України. 1966. Т. 2. С.229–247.
21. Маланюк Є. Петербург як літературно-історична тема. *Літературно-науковий вістник*. 1931. Кн. 10 і 11. С.881–893; 993–1003.
22. Маланюк Є. Три літа. Маланюк Є. Книга спостережень. Торонто: Гомін України, 1962. Т. 1. С. 43–54.
23. Маланюк Є. Українська література в світлі сучасності. *Літературно-науковий вістник*. 1931. Кн. 7. С. 626–638.
24. Нахлік Є. Євген Маланюк про модернізм і авангардизм у літературі і мистецтві. *Literatura emigracyjna rosjan, ukrainow i bialorusinow*. Lublin: KUL, 2001. С. 155–167.
25. Нахлік О. Гоголь в інтерпретації Євгена Маланюка. Нахлік О. *Письменник – нація – універсум. Світоглядні та художні шукання в літературі XIX – XX століть*. Львів: 1999. С. 112–127.
26. Чижевський Д. Микола Гоголь // Чижевський Д. *Нариси з історії філософії на Україні*. Мюнхен: УВУ, 1983. С. 87–106.

References

1. Bahan, O. (2002). *Estetyka i poetyka visnykivskoho neoromantyzmu* [Aesthetics and Poetics of Visnyk's Neoromantism]: Abstract from thesis of candidate of Philological Sciences. Lviv: LNU im. I. Franka Publ. 20 p. [in Ukrainian]
2. Bahan, O. (2018). *Mentalnyi kompleks malorosiistva v ukrainskii kulturi: dyskurs Yevhena Malaniuka* [Mental Inferiority Complex Little Russian-ness]. *Slovo i chas – Time and Word*. №2. P. 25–30. [in Ukrainian]
3. Bahan, O.; Slavych, N. (2023). *Rozvytok idei natsionalizmu na storinkakh zhurnalu «Studentskyi visnyk» (1923–1931)* [The Development of Nationalism Idea on the Pages of «Student's Herald» Magazine (1923-1931)]. *Aktualni problemy humanitarnykh nauk – The Problems of Humanities*: Iss. 1. Drohobych. 2023. P. 126–132. [in Ukrainian]
4. Barabash, Yu. (2004). *Bez polityky* [Without Politics]. In: Barabash, Yu. *Hohol u literaturni svidomosti ukrainskoho zarubizhzhia: Narysy spryiniattia ta interpretatsii* [Gogol in Literature Consciousness of Ukrainian Diaspora: Essays on Perception and Interpretation]. Kyiv, Simferopol. P. 28–42. [in Ukrainian]
5. Barabash, Yu. (2004). *Hoholivskyy trykutnyk (Malaniuk – Dontsov – Yu. Lypa)* [Gogol's Triangle (Malaniuk – Dontsov – Yu. Lypa)]. In: Barabash, Yu. *Hohol u literaturni svidomosti ukrainskoho zarubizhzhia: Narysy spryiniattia ta interpretatsii* [Gogol in Literature Consciousness of Ukrainian Diaspora: Essays on Perception and Interpretation]. Simferopol, P. 17–27. [in Ukrainian]
6. Barabash, Yu. (2013). *«In» i «ian» ukrainskoi dukhovnoi kultury (Hohol i Shevchenko)* [«Yin» and «yang» of Ukrainian Spiritual Culture]. In: Barabash, Yu. *Ne vidvernu lytsia: Shtrykhy do literaturnoi avtobiohrafii* [I Will Turn Off the Face: Sketches of Literature Autobiography]. Kyiv: Tempora Publ. P. 213–232. [in Ukrainian]
7. Barabash, Yu. (2013). *Nabokov y Hohol (Master y Henyi)* [Nabokov and Gogol (Master and Genius)]. In: Barabash, Yu. *Ne vidvernu lytsia: Shtrykhy do*

literaturnoi avtobiohrafii [I Will Turn Off the Face: Sketches of Literature Autobiography]. Kyiv: Tempora Publ. P. 11–44. [in Ukrainian]

8. Barabash, Yu. (2013). «Nash» chy «ne nash»? [«Ours» or «Not Ours»?] In: Barabash, Yu. *Ne vidvernu lytsia: Shtrykhy do literaturnoi avtobiohrafii* [I Will Turn Off the Face: Sketches of Literature Autobiography]. Kyiv: Tempora Publ. P. 265–354. [in Ukrainian]

9. Barabash, Yu. (2013). *Samotnist Hoholia* [The Loneliness Of Gogol] // In: Barabash, Yu. *Ne vidvernu lytsia: Shtrykhy do literaturnoi avtobiohrafii* [I Will Turn Off the Face: Sketches of Literature Autobiography]. Kyiv: Tempora Publ. P. 201–212. [in Ukrainian]

10. Barabash, Yu. (2004). *Shotlandsko-irlandski paraleli v imperskomu konteksti* [Scottish-Irish Parallels in Imperial Context] In: Barabash, Yu. *Hohol u literaturni svidomosti ukrainskoho zarubizhzhia: Narysy spryiniattia ta interpretatsii* [Gogol in Literature Consciousness of Ukrainian Diaspora: Essays on Perception and Interpretation]. Simferopol. P. 86–91. [in Ukrainian]

11. Boianovska, E. (2013). *Mykola Hohol: mizh ukrainskym i rosiiskym natsionalizmom* [Mykola Gogol: Between Ukrainian and Russian Nationalism]. Kyiv: Tempora Publ. 610 p. [in Ukrainian]

12. Hrabovych, H. (1994). *Hohol i mif Ukrainy* [Gogol and the Myth of Ukraine]. *Suchasnist - Modernity*. №6. P. 70–82. [in Ukrainian]

13. Kosach, Yu. (2018). *Senior Nikolo: Povist* [Senior Nikolo: Story]. In: Kosach, Yu. *Senior Nikolo: Istorychni povisti ta opovidannia* [Senior Nikolo: Historical Stories and Short Stories]. Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA Publ. P. 4–73. [in Ukrainian]

14. Lypa, Yu. (1935). *Batko defetystiv* [The Father of Defencers]. In: Lypa, Yu. *Bii za ukrainsku literaturu* [The Battle for Ukrainian Literature]. Warsaw: Narodnyi stiah Publ. P. 76–86. [in Ukrainian]

15. Lutskiy, Yu. (1998). *Mizh Hoholem i Shevchenkom* [Between Gogol and Shevchenko]. Kyiv: Chas Publ. 255 p. [in Ukrainian]

16. Lutskiy, Yu. (2002). *Stradnytstvo Mykoly Hoholia, znanoho yak Nikolai Gogol* [The Passions of Mykola Gogol Known as Nikolai Gogol]. Kyiv: Znannia Ukrainy. 214 p. [in Ukrainian]

17. Malaniuk, Ye. (1930). V richnytsiu Chupryny [At the Anniversary of Chuprynka]. *Literaturno-naukovyi vistnyk – Literature and Science Herald*. Book.11. P. 970–974. [in Ukrainian]

18. Malaniuk, Ye. (1962). *Hohol-Gogol* [Hohol-Gogol]. In: Malaniuk Ye. *Knyha sposterezhen* [The Book of Observations]. Toronto: Homin Ukrainy Publ. Vol. 1. P. 191–210. [in Ukrainian]

19. Malaniuk, Ye. (1962). *Kinets rosiiskoi literatury* [The End of Russian Literature]. In: Malaniuk, Ye. *Knyha sposterezhen* [The Book of Observations]. Toronto: Homin Ukrainy Publ. Vol. 1. P. 343–365. [in Ukrainian]

20. Malaniuk, Ye. (1966). *Malorosiistvo* [Small Russian-ness]. In: Malaniuk, Ye. *Knyha sposterezhen* [The Book of Observations]. Toronto: Homin Ukrainy Publ. Vol. 2. P.229–247. [in Ukrainian]

21. Malaniuk, Ye. (1931). *Peterburg yak literaturno-istorychna tema* [Petersburg as Literature and Historical Theme]. *Literaturno-naukovyi vistnyk – Literature and Science Herald*. Books 10 i 11. P. 881–893; 993–1003. [in Ukrainian]
22. Malaniuk, Ye. (1962). *Try lita* [Three Years]. In: Malaniuk, Ye. *Knyha sposterezhen* [The Book of Observations]. Toronto: Homin Ukrainy Publ. Vol. 1. P. 43–54. [in Ukrainian]
23. Malaniuk, Ye. (1931). *Ukrainska literatura v svitli suchasnosti* [Ukrainian Literature in the Light of Modernity]. *Literaturno-naukovyi vistnyk – Literature and Science Herald*. Book 7. P. 626–638. [in Ukrainian]
24. Nakhlik, Ye. (2001). *Yevhen Malaniuk pro modernizm i avanhardyzm u literaturi i mystetstvi* [Yevhen Malaniuk about Modernism i Avantgardism in Literature]. *Literatura emigracyjna rosjan, ukraincow i bialorusinow – Emigration Literature of Russians, Ukrainians and Byelorussians*. Lublin: KUL Publ. P. 155–167. [in Ukrainian]
25. Nakhlik, O. (1999). *Hohol v interpretatsii Yevhena Malaniuka* [Gogol in the Interpretation of Yevhen Malaniuk]. In: Nakhlik, O. *Pysmennyk – natsiia – universum: Svitohliadni ta khudozhni shukannia v literaturi XIX – XX stolit* [Writer – Nation – Universe: World View and Artistic Search in the Literature of the 19th- 20th Centuries]. Lviv. P. 112–127. [in Ukrainian]
26. Chyzhevskiy, D. (1983). *Mykola Hohol* [Mykola Gogol]. In: Chyzhevskiy, D. *Narysy z istorii filosofii na Ukraini* [Essays on the History of Philosophy of Ukraine]. Munich: UVU Publ. P. 87–106. [in Ukrainian]

Bahan O. P.

Candidate of Philological Sciences, associate professor of Ukrainian Literature and Theory of Literature Chair of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
orcid.org/ 0000-0002-8414-0670
bahan.o59@gmail.com

The Meaning of Gogol: Ethnopsychological and Cultural Interpretations of Yevhenii Malaniuk

The paper studies the theoretical reflections in the field of ethnopsychology and cultural studies of Yevhenii Malaniuk (1897-1968), in which the central object of research was the phenomenon of Mykola Gogol as a writer and psychotype. It is proved that this author primarily expressed the consciousness of Ukrainian Little Russianness. The mental signs of this phenomenon are the loss of a traditional, heroic outlook on the world, a mood of fickleness, adaptability, and illusion. The key aesthetic and cultural concepts of Ye. Malaniuk are analyzed: «orchidism», «Gogolism», «Khlestakov region», «Shelmenkiv region», «Enkiv region». It is explained that the mental and aesthetic sources of Little Russianism were rooted in the Baroque era and the poetics of M. Gogol's works came from this tradition. Little Russians abandoned the Ukrainian language as a literary language and wrote in Russian, trying to «fit» into the official ideology of Russian imperialism. This is how a type of social and cultural «Khlestakovshchyna» arose: eternal pretense, manipulation, illusion. M. Gogol not only described this type, but also expressed its mental characteristics. It was he who created the myth of St. Petersburg as a «new Babylon», a cursed city that symbolized all the artificiality, inorganicity, and dim whimsy of the Russian Empire. It was the fear of the Little Russian mystic before the greatness and power of the mega-power. The brilliant Ukrainian

mocked the majesty of the empire unconsciously, it was an involuntary reaction to Russia's brutal pressure on Ukraine, an impulse of self-defense. Under the influence of M. Gogol, the defining trends of Russian literature developed: intellectualism, a penchant for descriptions of psychopathological states, mystical pessimism («devilishness»). M. Gogol's stylistics became an inspiration for future Russian modernists and avant-garde artists, and through them influenced the entire European literature of the 20th century. His masterpieces, such as «Overcoat», «Portrait», «Notes of a Madman», are predictions of the problematic and stylistics of expressionism and avant-gardism, the entire psychopathological complex of Kafkiasm in world culture. The meaning of Mykola Gogol lies in the fact that he extinguished the «Apollonian» aesthetics of A. Pushkin in Russian literature and involuntarily filled it with decaying tendencies and pathological attitudes in the spirit of later Dostoevism – up to the ethics of the left-wing revolutionaries, who created the foundations for the cynicism and sadism of the Bolsheviks era.

Key words: *Little Russian, Gogol, Khlestakov, psychopathology, Russian literature, Dostoevsky, essay writing, nationalism.*